

Ευρώπη Πουρσανίδου

(Μ.Α., Σχολική Σύμβουλος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης)

*Ιστορικοί σταθμοί του ελληνισμού της πρώην Σοβιετικής Ένωσης
Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση μετά την πτώση της Αυτοκρατορίας της
Τραπεζούντας και οι αναφορές σ' αυτούς στα βιβλία της ιστορίας της υποχρεωτικής
εκπαίδευσης*

*Greeks from the former Soviet Union after the fall of the Empire of Trapezountas and
references to them in the history books of compulsory education*

Abstract

The expansion of Hellenism has always been an integral part of Greek history and is therefore conducive to the enrichment of Greek heritage. Undeniably, the existence of the Greeks of the former Soviet Union after the fall of the empire of Trapezountas is an issue worth mentioning. Not only are they the bearers of the Russian Hellenism, but they have also played a major role in civilization and especially in the development of the Pontic Greek dialect. However, to what extent reference is made in history books of compulsory education concerning this part of Hellenism, its history, civilization and contribution as a whole?

The first part of the project comprises the history of the Greeks of the former Soviet Union after the fall of the empire of Trapezountas in 1461, eight years after the fall of Constantinople by the Turks and focuses on the distinguishing characteristics related to those Greeks. First of all, the most important centres of Greek emigration from 1461 and onward and the prospering Greek concentrations are noteworthy. Secondly, Greek education with the establishment of Greek schools as well as the development of the Pontic Greek dialect and its basic characteristics are closely scrutinized. Furthermore, the Greek civilization is outlined and close attention is paid to some prominent and remarkable personalities of Russian Hellenism such as Maximos Agioritis, Evgenios Voulgaris and Ioannis Kapodistrias who struggled to save the spiritual heritage of Hellenism. Apart from this, Russian Greeks distinguished themselves in the field of economy, art and literature. Finally, the arrival and settlement of these people in Greece after the dissolution of the Soviet Union is mentioned referring to the difficulties these people were confronted with such as housing, acceptance by the Greek government and Greek society and lack of knowledge of the Greek language.

The second part of the project highlights the necessity to include reference to Pontic Hellenism in school textbooks. To begin with, there should be mention of important milestones of Russian Hellenism in the history books of students of primary and junior secondary school as this is part of our intercultural education. Moreover, in classroom, the number of students of the former Soviet Union is growing considerably and consequently textbooks should incorporate their background as well. As a result, these students will become more aware of their origins and would no longer consider themselves as part of a minority in Greek society. Similarly, Greek students may also be influenced by this as some misconceptions about Pontic Greeks may be rectified resulting

in a change in behaviour towards those students who, until now, were considered inferior.

In conclusion, the origins and history of the Greeks of the former Soviet Union have considerably contributed to Greek history and therefore deserve recognition as it is part of its heritage to future generations. Naturally, this will also remove existing fallacies and improve interpersonal relationships not only among students in the classroom, but also in their daily life in society.

Introduction

The project consists of two parts. The first part of the project refers to the Greeks of the former Soviet Union after the fall of the empire of Trapezountas. The aim of this survey is to focus on the parameters related to the Greeks after the fall of the empire of Trapezountas in 1461, eight years after the fall of Constantinople by the Turks. First of all, there will be reference to the most important centres of Greek emigration from 1461 and onward. Secondly, Greek education as well as the Pontic Greek language and its basic characteristics will be scrutinized. Furthermore, Greek civilization will be outlined and close attention will be paid to the most important and remarkable personalities of Russian Hellenism. Finally, the arrival and settlement of these people in Greece after the dissolution of the Soviet Union will be mentioned.

In the second part of this project, bibliographic research will be done in the history book of compulsory education (of primary and junior secondary school) so as to verify to what extent reference is made in these books concerning this part of Hellenism, its history, civilization and contribution as a whole. Nowadays classes at school all over Greece consist of a great number of students from the former Soviet Union. Consequently, school handbooks should also incorporate the history of these Greeks.

Key words: Greeks, Sovjet Union, Empire of Trapezountas, references, history books, compulsory education

Η παρουσία των Ελλήνων στον Εύξεινο Πόντο ανάγεται στα μυθικά χρόνια και συνδέεται με ονόματα όπως του Προμηθέα, του Φρίξου και της Έλλης, των Αργοναυτών, του Ηρακλή και άλλων μυθικών ηρώων. Οι ειδικοί μελετητές τοποθετούν την πραγματοποίηση των πρώτων ταξιδιών στις περιοχές αυτές γύρω στην πρώτη χιλιετία¹. Περισσότερες από 75 ελληνικές αποικίες ιδρύθηκαν σε όλο τον Εύξεινο Πόντο από τον 8^ο ως τον 6^ο π.Χ. αιώνα². Σοβιετικοί ιστορικοί τονίζουν σήμερα ότι οι Έλληνες είναι από τους αρχαιότερους λαούς της Ε.Σ.Σ.Δ. και εντοπίζουν την πρώτη τους εγκατάσταση στην Κριμαία και στην Υπερκαυκασία τον 8^ο π.Χ. αιώνα³. Σ' αυτόν τον Ελληνισμό στηρίχθηκε η ανάπτυξη και η εξέλιξη των ελληνικών πόλεων στη διάρκεια της Βυζαντινής και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ιδρύθηκαν αξιόλογοι εμπορικοί σταθμοί που με την πάροδο των αιώνων μετεξελίχθηκαν σε μεγάλα αστικά κέντρα.

¹ Φωτιάδης, Κ. (2003). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: Σταμούλη, σ. 17.

² Φωτιάδης, Κ. *Οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Η γέννηση της Διασποράς*, στο http://www.pontos-genoktonia.gr/pdf/ellhnes_proin_sob.pdf, 24/9/2010

³ Τραπέζνικοφ, Γ. *Εθνικές εδαφικές ζώνες στη Ε.Σ.Σ.Δ. δικαιούται η ελληνική μειονότητα*, Εφημ. Νέα της Μόσχας, ελληνική έκδοση, φ. 12, σ. 22

Το 1453, χρονολογία-σταθμός για την ιστορία, η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους σημαίνει το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και τη δημιουργία της αντίστοιχης Οθωμανικής που σηματοδοτεί την αλλαγή των μέχρι τότε δεδομένων. Πολλοί Έλληνες, για να γλιτώσουν από τους Οθωμανούς, θα βρουν καταφύγιο σε όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στο βόρειο ανατολικό Εύξεινο Πόντο, στις περιοχές του Καυκάσου και του Αντικαυκάσου, τη Γεωργία, τη νότια μεσημβρινή Ρωσία, καθώς και τις παραδουνάβιες περιοχές⁴. Σύμφωνα με τον Κάλφογλου, η νεοελληνική διασπορά, αρχίζει την ιστορική της πορεία επίσημα τη χρονιά αυτή, το 1453 με την Άλωση της Πόλης. Τότε, πέρα από τους απλούς κατοίκους της περιοχής, ένας καθόλου ευκαταφρόνητος αριθμός Ελλήνων διανοουμένων προτίμησε όχι τη Δύση αλλά τη Ρωσία ως νέα πατρίδα του, την οποία δόξασε και υπηρέτησε με σεβασμό, ενώ παράλληλα συνέβαλε στην ανάπτυξη του ρωσικού πολιτισμού με τα έργα του⁵. Αξίζει μάλιστα εδώ να αναφερθεί η άποψη του πρώην δημάρχου της Μόσχας Γαβριήλ Ποπώφ ότι «στις φλέβες κάθε τρίτου Ρώσου κυλάει ελληνικό αίμα»⁶.

Οκτώ χρόνια αργότερα, το 1461 καταρρέει και η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, του ενός από τα τρία κρατίδια που είχαν προκύψει μετά το 1204. Η άλωση της Τραπεζούντας ξανανοίγει το δρόμο προς την ελευθερία για όλο τον υπόδουλο ελληνισμό και δημιουργεί νέα μεταναστευτικά ρεύματα, αναζητώντας τη σωτηρία στον ισχυρό γείτονα. Οι βίαιοι εξισλαμισμοί που ξεκίνησαν οδηγούν όχι μόνο τους ελληνικής καταγωγής Ποντίους, που ανήκαν στην άρχουσα τάξη, αλλά και πλήθος λαϊκών πληθυσμών στην ομόδοξη Ρωσία. Αυτοί, παίρνοντας το δρόμο της προσφυγιάς μετοίκησαν στα παράλια της μεσημβρινής και νότιας Ρωσίας, άλλοι στις παραδουνάβιες περιοχές, χτίζοντας καινούριες ελληνικές πόλεις, καινούρια πολιτισμικά κέντρα, τα οποία αργότερα δέχονταν στοργικά κάθε καταδιωγμένο Έλληνα⁷.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα εκατοντάδες μεταναστευτικά κύματα των Ελλήνων προς τη Ρωσία εξυπηρετούσαν κάποια συμφέροντα. Η Ρωσία ήταν διατεθειμένη να υποδεχθεί τους Έλληνες ομόδοξους-παραχωρώντας τους πολλές φορές και προνόμια γιατί θα είχε κάποια οφέλη. Οι Έλληνες μετανάστες βοήθησαν τη Ρωσία να προοδεύσει οικονομικά, αφού το εμπορικό δαιμόνιο ήταν ιδίον του χαρακτήρα τους⁸. Για ένα σχεδόν αιώνα το εμπόριο των σιτηρών και των οσπρίων της νότιας Ρωσίας βρίσκεται στα χέρια των Ελλήνων της Οδησσού, της Κριμαίας, του Ταϊγανίου και του Ροστόβ. Έλληνες δημιουργούν τον πυρήνα της πρώτης «Ρωσικής Ακτοπλοϊκής Εταιρείας»⁹.

Ανάλογη ήταν η προσφορά των Ελλήνων λογίων απέναντι στη Ρωσία αλλά και την Ελλάδα. Πολλοί Έλληνες φοίτησαν σε στρατιωτικές σχολές της Ρωσίας, διακρίθηκαν σε μάχες και αναδείχθηκαν ανώτερα και ανώτατα στελέχη του ρωσικού στρατού¹⁰.

⁴ Φωτιάδης, Κ. (2003). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: Σταμούλη, σ. 19-20

⁵ Κάλφογλου, Ι. (1919). *Ο άποικος*, Βατούμ, σ. 77.

⁶ Ποπώφ, Γ. (1990). *Ιστορικές τύχες των Σοβιετικών Ελλήνων*, στο περιοδικό «Ρωμανία», τ. 2, Θεσσαλονίκη, σ. 21.

⁷ Ζωίδης, Γ. (1958). *Πατροπαράδοτη φιλία*, Βαρσοβία, σ. 44.

⁸ Αγγελίδης, Ο. (2004). *Ο Ελληνισμός στη Ρωσική αυτοκρατορία*, Αλεξανδρούπολη: Ενδοχώρα, σ. 11.

⁹ Παυλίδης, Ε. (1953). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και τα 33 Χρόνια του εν Αθήναις Σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων*, Αθήνα, σ. 91-93.

¹⁰ Παπουλίδης, Κ. (1992). *Οι Έλληνες της Ρωσίας το 19^ο και στις αρχές του 20^ο αιώνα*, στο Βαλκανικά Σύμμεικτα, τεύχ. 4, Θεσσαλονίκη, σ. 127-128.

Επόμενο κύμα εξόδου των Ελλήνων της Μικράς Ασίας έχουμε το 1490 προς τον Καύκασο και κυρίως προς τη Γεωργία. Πιθανολογείται ότι τότε ο αριθμός των Ποντίων προσφύγων ήταν μεγάλος, γιατί η γεωργιανή εκκλησία αναγκάστηκε να συγκροτήσει ελληνική επισκοπή με έδρα το Αχταλά για τις λατρευτικές ανάγκες των Ελλήνων χριστιανών, στην οποία και εκλέγονταν Έλληνες επίσκοποι¹¹. Κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα δεν έχουμε μαζικές μετακινήσεις, κάτι που προκύπτει από τις ελάχιστες πηγές που διαθέτουμε για την περίοδο αυτή¹².

Το 1762 πραγματοποιήθηκε μια μαζική μετανάστευση 800 οικογενειών Ελλήνων Ποντίων μεταλλουργών από την περιοχή της Αργυρούπολης στην επαρχία Αχταλά της Γεωργίας ύστερα από πρόσκληση του Γεωργιανού βασιλιά Ηρακλή του Β'. Είναι από τις ελάχιστες περιπτώσεις που τα αίτια των μετακινήσεων δεν είναι τόσο πολιτικά όσο οικονομικά. Για την εξόρυξη και κατεργασία μετάλλων από ειδικούς σε αυτό το έργο, τους παραχωρήθηκαν σημαντικά προνόμια¹³.

Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα αναφέρονται μετοικεσίες Μικρασιατών Ελλήνων στη Γεωργία και στον Καύκασο. Καθοριστικός σταθμός αποτελεί ο ρωσο-οθωμανικός πόλεμος του 1768-1774, που λήγει με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774 και του Αϊναλή Καβάκ (1779), οι οποίες συνετέλεσαν κατά πολύ στην ανάπτυξη των ελληνορωσικών σχέσεων, αφού πλέον η Ρωσία αναγνωριζόταν από το Σουλτάνο ως προστάτιδα δύναμη των χριστιανών υπηκόων της. Παράλληλα, με το δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας στα στενά του Βοσπόρου που κέρδισε η Ρωσία, οι Έλληνες πλοιοκτήτες απέκτησαν το δικαίωμα να ταξιδεύουν με ρωσική σημαία στη Μεσόγειο και στον Εύξεινο Πόντο, δυνατότητες που τις αξιοποίησας με μεγάλη επιδεξιότητα¹⁴.

Η προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσική Αυτοκρατορία 1768 αύξησε το μεταναστευτικό κύμα των Ελλήνων του ελλαδικού χώρου. Το 1778 κατέφυγαν στα παράλια της Αζοφικής θάλασσας γύρω στους τριάντα χιλιάδες Έλληνες της Κριμαίας για να πυκνώσουν την περιοχή με χριστιανικό πληθυσμό¹⁵. Στους νέους τόπους εγκατάστασης ίδρυσαν την πόλη Μαριούπολη, οι κάτοικοι των οποίων ακόμη και σήμερα διατηρούν την εθνική τους συνείδηση, την ελληνική τους διάλεκτο και τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό. Μάλιστα, εξαιτίας αυτής της πυκνοκατοίκησης, οι ρωσικές αρχές επέτρεψαν την ίδρυση ελληνικών δικαστηρίων, τη δημιουργία ανεξάρτητης ελληνικής διοίκησης, την ίδρυση εκκλησιών και σχολείων με Έλληνες ιερείς και δασκάλους, την παραχώρηση φορολογικών προνομίων και άλλων ευεργετικών απαλλαγών¹⁶. Μέχρι το 1859, στην ελληνική περιοχή της Μαριούπολης, δεν επιτρέπεται η εγκατάσταση ατόμων άλλης εθνότητας¹⁷.

Νέες προϋποθέσεις και ευνοϊκές συνθήκες εγκατάστασης Ελλήνων στη Γεωργία και στις νότιες περιοχές της Υπερκαυκασίας δημιούργησε η ένωση της Γεωργίας με τη Ρωσία το 1801, γεγονός που επεδίωξαν οι τσάροι με στόχο να εμπλουτίσουν την περιοχή αυτή των ρωσικών συνόρων με χριστιανικούς πληθυσμούς, εχθρικά διακείμενους έναντι των Οθωμανών, στα εδάφη τα οποία μέχρι τότε κατοικούνταν από μουσουλμα-

¹¹ Ιοσσελιάνι, Π., (1850). *Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Από την Τιφλίδα στον Αχταλά*, Τιφλίδα, σ. 27.

¹² Καλφώγλου, Ι., (1919). *Ο άποικος*, Βατούμ, σ. 77.

¹³ Βαζελιώτης, Π., (1910), *Οι Έλληνες του Καυκάσου*, στο περ. «Εκκλησιαστική Αλήθεια», Κωνσταντινούπολη, σ. 250.

¹⁴ Ζωΐδης, Γ., ό.π., σ. 79.

¹⁵ Τσούχα, Ι., *Η Μαριούπολη απέκτησε πάλι το ελληνικό της όνομα*, εφημ. Νέα της Μόσχας, τεύχ. 6, σ. 22.

¹⁶ Φωτιάδης, Κ., (1990), *Ο Ελληνισμός της Κριμαίας*, Αθήνα, σ. 39.

¹⁷ Βαλαβάνης, Γ., (1986), *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*, 2^η έκδοση, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 13.

νικούς πληθυσμούς¹⁸. Η εγκατάσταση δε από τις οθωμανικές αρχές αυτών των μουσουλμάνων της Ρωσίας στις περιοχές του Ανατολικού Πόντου και το αίσθημα έντονης ανασφάλειας που δημιούργησε στους Έλληνες αποτέλεσε ένα επιπλέον παράγοντα ενίσχυσης του ρεύματος μετοικεσίας των Ελλήνων του Πόντου κατά το χρονικό διάστημα 1800-1814. Το 1810 στην Τιφλίδα συγκροτήθηκε ειδική επιτροπή για την οργάνωση των μετακινήσεων και της εγκατάστασης των Ελλήνων του Πόντου στον Καύκασο. Για την ομαδική αυτή μετοικεσία ευθυνόταν και ο θρησκευτικός φανατισμός και η σκληρή συμπεριφορά των τοπικών τιμαριούχων Τερεμπέδων¹⁹. Επιπλέον, τα ειδικά προνόμια των ρωσικών αρχών προς τους χριστιανικούς λαούς διογκώνουν τα κύματα μετοικεσίας και οδηγούν στη δημιουργία νέων αμιγών ελληνικών χωριών και οικισμών στις περιοχές της Χερσώνας, της Οδησού, του Νικολάεβου²⁰.

Η έκρηξη της ελληνικής επανάστασης του 1821 με τη στέρηση βασικών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των Ελλήνων και τη γενικότερη καταπίεσή τους δημιουργεί και πάλι συνθήκες για να αναπτυχθεί νέο κύμα μετανάστευσης και εξόδου από τον Πόντο στη Ρωσία. Ελληνικοί πληθυσμοί εκτοπίστηκαν και σε άλλες περιοχές της Γεωργίας και του Καυκάσου. Μάλιστα, υπάρχει μαρτυρία ότι το 1821 χτίστηκε σε πόλη της περιοχής εκκλησία, γεγονός που δείχνει την παρουσία αρκετών Ελλήνων, οι οποίοι ένιωθαν την ανάγκη να έχουν τον δικό τους λατρευτικό χώρο. Παράλληλα, στη χώρα αναπτύσσεται ένα φιλελληνικό κίνημα για την Ελληνική επανάσταση και τον ελληνικό λαό. Οι ελληνικές κοινότητες που υπήρχαν σχεδόν σε όλες τις πόλεις της Ρωσίας έγιναν πραγματικές εστίες προετοιμασίας του απελευθερωτικού αγώνα²¹. Έβλεπαν τους Ρώσους σαν ένα έθνος προορισμένο να προετοιμάσει την απελευθέρωση της Ελλάδας. Πολλοί προξενικοί υπάλληλοι της Ρωσίας ήταν ελληνικής καταγωγής, κυνηγημένοι πρόσφυγες, οι οποίοι δεν ξέχασαν το χρέος τους απέναντι στην υπόδουλη πατρίδα τους²². Αξιοποιώντας τη συνθήκη του Κιουτσούκ Κιαιναρτζή, σύμφωνα με την οποία οι υπόδουλοι χριστιανοί του Σουλτάνου βρίσκονταν κάτω από την προστασία της Ρωσίας, βοήθησαν πολύπλευρα τους καταδιωκόμενους Έλληνες από τις παρανομίες, τις αδικίες και τις αυθαιρεσίες του μουσουλμανικού πληθυσμού. Βέβαια, βοήθησαν και την ίδια τη Ρωσία μέσα από αυτές τις ανώτατες τους θέσεις. Έτσι εξηγείται άλλωστε και ο αυθόρμητος φιλελληνισμός των Ρώσων και η υποστήριξη από μέρος τους της Φιλικής Εταιρίας. Πέρα, όμως, από το φιλελληνικό κίνημα του ρωσικού λαού, η Ρωσία ενδιαφερόταν για τα δικά της συμφέροντα στα Βαλκάνια και την έξοδο της στη Μεσόγειο²³.

Επόμενο σταθμό μετοικεσίας των Ελλήνων προκάλεσε ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1828-1829 που έληξε με τη συνθήκη της Αδριανούπολης (1829). Η προέλαση του ρωσικού στρατού και ο ενθουσιασμός που επεφύλαξαν οι Έλληνες σε αυτόν, όταν κατέλαβε τον Ανατολικό Πόντο (βγήκαν όλοι μαζί να προϋπαντήσουν τους ομόπιστους

¹⁸ Τοπαλίδης, Π., (1927), *Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα, σ. 231.

¹⁹ Παπουλίδης, Κ., (1992), *Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, στο «*Βαλκανικά Σύμμεικτα*», Θεσσαλονίκη, σ. 127-128.

²⁰ Φωτιάδης, Κ., *ό.π.*, σ. 116.

²¹ Φωτιάδης, Κ., (2003), *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: Σταμούλη, σ. 41.

²² Φωτιάδης, Κ., *ό.π.*, σ. 38-39.

²³ Φωτιάδης, Κ., *ό.π.*, σ. 40.

τους Ρώσους ψάλλοντας θρησκευτικούς ύμνους στα ελληνικά)²⁴ ανάγκασε στη συνέχεια ένα μεγάλο αριθμό Ελλήνων (γύρω στις σαράντα χιλιάδες) να ακολουθήσει τον υποχωρούντα ρωσικό στρατό, για το φόβο αντιποίνων, επειδή φανέρωσε τα αντιτουρκικά του αισθήματα²⁵. Δημιουργήθηκαν αυτή την περίοδο πολλά αμιγώς ελληνικά χωριά, κυρίως στην περιοχή της Τσάλκας της Γεωργίας και έπειτα βορειότερα. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι οι ρωσικές αρχές στοχεύοντας σε μία πολιτική μόνιμης εγκατάστασης των ελληνικών αυτών πληθυσμιακών μαζών στην περιοχή, προκειμένου να τους χρησιμοποιήσουν ως τείχος απέναντι από τα οθωμανικά σύνορα, τους χορήγησαν ειδικά προνόμια, όπως τίτλους ευγενείας και το αποκλειστικό προνόμιο να υπηρετούν στην προσωπική λεγεώνα του Τσάρου Νικολάου του Α²⁶.

Αργότερα, ο Κριμαϊκός πόλεμος του 1853-1856 και η ψήφιση του σουλτανικού διατάγματος Χάτι Χουμαγιούν το 1856, χορηγούσε κάποιας μορφής ανεξιθρησκία. Επέτρεψε στους Κρυπτοχριστιανούς να αποκαλύψουν την πραγματική τους ταυτότητα, με συνέπεια να γίνουν αποδέκτες έντονων πιέσεων και διώξεων. Η θέση των Ελλήνων επιδεινώθηκε με αποτέλεσμα οι κάτοικοι πολλών ελληνικών χωριών να αναζητήσουν και πάλι το δρόμο της σωτηρίας στη Ρωσία²⁷. Στους νέους ξεριζωμένους Έλληνες δόθηκε, εν μέρει εκβιαστικά για τη σταδιακή ρωσοποίησή τους, η ρωσική υπηκοότητα. Αυτό το κύμα φυγής και εξόδου είχε ως αποτέλεσμα την επόμενη δεκαετία να δημιουργηθούν στις ρωσικές ακτές του Κουμπάν πολλά χωριά με ελληνικό πληθυσμό, τα οποία μέχρι και σήμερα διατηρούν αρκετές από τις ελληνικές τους παραδόσεις.

Μία από τις μαζικότερες εγκαταστάσεις πληθυσμών από τον Πόντο στη Ρωσία έγινε αμέσως μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1876-1878. Υπολογίζεται ότι περισσότεροι από εκατό χιλιάδες Έλληνες μεταφέρθηκαν κυρίως από τις περιοχές Ερζερούμ, Σεβάστεια και Τοκάτης στη νεοαποκτηθείσα από τους Ρώσους περιοχή του Καρς, νότια του Καυκάσου, αλλά και στις περιοχές της Γεωργίας και της Αρμενίας²⁸. Αυτοί σταδιακά ισχυροποίησαν τη θέση τους, πολλαπλασίασαν τις δυνάμεις τους και περιοριοποίησαν τις άλλες εθνότητες που ζούσαν εκεί, κυριάρχησαν σε διάφορους τομείς της κοινωνίας και της οικονομίας, στο εμπόριο, στη ναυτιλία, στη βιομηχανία και στην τοπική αυτοδιοίκηση. Δημιούργησαν και σχολεία, τήρησαν τα έθιμά τους, διατήρησαν τη γλώσσα τους. Μέσα σε λίγα χρόνια, το εμπόριο των σιτηρών στη Μαύρη Θάλασσα πέρασε στα χέρια των Ελλήνων, για αυτό και οι Ρώσοι τους αποκαλούσαν «Βασιλιάδες του σιταριού».

Επόμενο μεγάλο κύμα φυγής των Ελλήνων του Πόντου πραγματοποιήθηκε με την έκρηξη του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι το 1923. Λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής, οι Έλληνες αναγκάστηκαν στην κυριολεξία να ξεριζωθούν και να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Κύρια αιτία ήταν η συστηματική γενοκτονία στην οποία προέβησαν οι Νεότουρκοι και έπειτα οι Κεμαλικοί σε βάρος τους. Υπολογίζεται ότι φύγανε περίπου ογδόντα χιλιάδες Έλληνες στις περιοχές της Γεωργίας και της Ρωσίας²⁹. Το 1923 υπογράφηκε η συνθήκη της Λωζάνης, η οποία καθιστούσε υποχρεωτική

²⁴ Ξανθοπούλου - Κυριακού, Α., (1991). *Μεταναστεύσεις των Ελλήνων του Πόντου στη Ρωσία κατά το 19^ο αιώνα*, στο *Ο Ποντιακός Ελληνισμός της τέως Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Παναγία Σουμελά, σ. 10.

²⁵ Ξανθοπούλου - Κυριακού, ό.π., σ. 43.

²⁶ Φωτιάδης, Κ., (1994). *Οι Έλληνες της Ρωσίας*, στο *Επτά ημέρες - Καθημερινή*, Αθήνα, σ. 4.

²⁷ Τοπαλίδης, Π., (1927). *Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα, σ. 232.

²⁸ Τοπαλίδης, Π., ό.π., σ. 231-234.

²⁹ Φωτιάδης, Κ. *Οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης-Η γένεση της Διασποράς*, στο http://www.pontos-genoktonia.gr/pdf/ellhnes_proin_sob.pdf, 24/9/2010

την ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων ορθόδοξου θρησκευματος εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών και των Ελλήνων υπηκόων μουσουλμανικού θρησκευματος εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών. Όμως, η συνθήκη δεν συμπεριλάμβανε ολόκληρη την ελληνική εθνότητα που ζούσε στην Τουρκία, γιατί το αποφασιστικό κριτήριο της ανταλλαγής ήταν η θρησκεία και δεν λάμβανε υπόψη της τα κριτήρια της καταγωγής, της γλώσσας και των εθίμων. Ο αριθμός όσων μεταναστεύουν από τον Πόντο στον Καύκασο και στην υπόλοιπη Ρωσία την περίοδο 1914-1924 ανέρχεται σε 150.000³⁰-250.000³¹. Πολλά ελληνικά προξενεία συστήθηκαν τότε για την καλύτερη εξυπηρέτηση και επαφή τους με το εθνικό κέντρο, την Αθήνα.

Λόγω και του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, την περίοδο 1941-1942 πραγματοποιήθηκε από τις σοβιετικές αρχές μετακίνηση μέρους του τοπικού πληθυσμού της νότιας Ρωσίας από τα σύνορα. Τόπος αναγκαστικής νέας εγκατάστασης της πλειονότητας ήταν το Καζαχτάν. Το 1942 εξορίστηκε στη Σιβηρία περιορισμένος αριθμός Ελλήνων υπηκόων. Το 1949 ήταν η χρονιά μαζικής εκτόπισης των ελληνο-υπηκόων του Καυκάσου προς την κεντρική Ασία και κυρίως το Ουζμπεκιστάν και το Καζαχτσάν³².

Από τα παραπάνω γίνεται εμφανές ότι ο ελληνισμός και κυρίως ο Ποντιακός είναι παράδειγμα της μακρόχρονης συνέχειας ενός λαού που έχασε την πατρίδα του, αλλά συνεχώς επιβίωνε σε διάφορους τόπους κρατώντας την ταυτότητά του και την εθνική του συνείδηση.

Εκπαίδευση των Ελλήνων

Σύμφωνα με εκτίμηση των ελληνικών προξενικών αρχών κατά το 1918 ο ελληνισμός της Ρωσίας ξεπερνά τις 750.000³³. Κατά μία άλλη εκτίμηση ο αριθμός των Ελλήνων το 1919 ανέρχεται σε 665.000³⁴. Οι Έλληνες της Ρωσίας ήταν οργανωμένοι σε κοινότητες και είχαν ορίσει εκπροσώπους για την ενασχόληση με το σοβαρό ζήτημα της εκπαίδευσης. Στους νέους τους τόπους, οι ξεριζωμένοι Έλληνες προσπάθησαν να οργανωθούν γύρω από την ορθόδοξη εκκλησία, και ίδρυσαν στα νέα οικιστικά κέντρα εκκλησίες και σχολεία. Το ελληνικό πλέον στοιχείο έπαιζε καθοριστικότατο ρόλο στην οικονομική ζωή των κατοίκων διάφορων πόλεων όπως Μόσχα, Κίεβο, Χερσώνα, Σοχούμ, Τιφλίδα και άλλες³⁵. Στο εγχείρημά τους αυτό όμως συχνά οι ρωσικές αρχές αντιδρούσαν και κυρίως στην ίδρυση σχολείων³⁶, όπου τα βασικά μαθήματα θα διδάσκονταν στην ελληνική γλώσσα. Υπήρχαν βέβαια και εξαιρέσεις, που οφείλονταν σε διάφορους παράγοντες, όπως στην αδυναμία εφαρμογής του ρωσικού εκπαιδευτικού συστήματος σε αμιγώς ελληνικά χωριά όπου οι Έλληνες δεν γνώριζαν τη ρωσική γλώσσα και επιπλέον στο φιλελληνισμό των τοπικών αρχών και στα ειδικά προνόμια που κατά διαστήματα παραχωρούνταν σε διάφορες ελληνικές κοινότητες από τις ρωσι-

³⁰ Βαλαβάνης, Γ., (1986). *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.12-13.

³¹ Λαυρεντίδη, Ι., *Η εν Ελλάδι Εγκατάσταση των εκ Πόντου Ελλήνων: Α Νομός Σερρών*. Αρχεϊον Πόντου, σ. 342.

³² Αγτζίδης, Β., (1995). *Ποντιακός Ελληνισμός από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περεστρόικα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 253-255.

³³ Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΚΥ, Α/5/VI(25) *Περίθαλψις των εκ Ρωσίας Ελλήνων και παλιννόστησις αυτών εις Ελλάδα και Πόντο*.

³⁴ Παναγιωτίδης, Θ., (1919). *Ο Ελληνισμός στη Ρωσία*, Αθήνα, 2^η έκδοση 1993, σ. 12.

³⁵ Κορομηλά, Μ., (1991). *Οι Έλληνες στη Μαύρη θάλασσα*, Αθήνα: Πανόραμα, σ.122-127.

³⁶ Σαμουηλίδης, Χ., *Το χρονικό του Καρς*, Αθήνα: Γκοβοτσί, σ. 15.

κές κυβερνήσεις³⁷. Έτσι, από τον 16^ο αιώνα στη Μόσχα, στο Κίεβο, στη Νιεζίν, στην Πετρούπολη, στην Κριμαία και σε άλλες πόλεις διδασκόταν η ελληνική γλώσσα. Το 1619 ιδρύθηκε στη μονή Τσουδών ελληνοϊταλική σχολή, τον 17^ο αιώνα στη Νιεζίν της Ουκρανίας η ελληνική σχολή του Κ. Μπουμπά με πλούσια ελληνική βιβλιοθήκη, το 1679 χτίστηκε στην ίδια πόλη ελληνική εκκλησία (η λειτουργία γινόταν στην ελληνική γλώσσα) και αργότερα στην αυλή του σχολείου χτίστηκε οικοτροφείο για τα ελληνόπουλα της περιοχής³⁸. Το 18^ο αιώνα δημιουργήθηκε, η ελληνική σχολή του Σμολένσκ, στο τυπογραφείο της οποίας τυπώθηκαν πολλά ελληνορωσικά διδακτικά βιβλία, το ελληνικό γυμνάσιο στην Πετρούπολη το 1775, το ιεροδιδασκαλείο στη Χερσόνα το 1783³⁹ και στην Κριμαία σχολείο υπό την αιγίδα του Μητροπολίτη, στο οποίο διδάσκονταν τόσα μαθήματα όσα απαιτούσε η ανάγνωση εκκλησιαστικών βιβλίων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εκπαίδευση των Ελλήνων στη Ρωσία γινόταν με έξοδα των ελληνικών κοινοτήτων και με τη συμβολή του ελληνικού κλήρου.

Στην Οδησσό, σε μία από τις πιο αξιόλογες πόλεις, ιδρύθηκε Ελληνοεμπορική Σχολή, το πιο λαμπρό σχολείο του ελληνισμού της Ρωσίας. Σκοπός της ίδρυσης της σχολής ήταν η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, των ιερών δογμάτων της πατρίδας, της φιλοσοφίας και των απαραίτητων γνώσεων για το εμπόριο, και δευτερευόντως η ρωσική και η ιταλική γλώσσα⁴⁰. Επίσης οι Έλληνες έμποροι της Οδησσού ίδρυσαν το 1808 τη Γραικορωσική Συντροφία των Ασφαλειών, από της οποίας τα κέρδη ένα ποσοστό της τάξης του 10% δινόταν στο ελληνικό σχολείο και στο νοσοκομείο. Το διδακτικό προσωπικό της σχολής αποτελούνταν από σημαντικές προσωπικότητες που έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην πνευματική ζωή της ελληνικής παροικίας.

Σε μία άλλη επίσης σημαντική πόλη, στην Μαριούπολη, οι Έλληνες από την Κριμαία που είχαν μεταναστεύσει εκεί ήδη από το 1820 ίδρυσαν ελληνικά σχολεία, στα οποία διδάσκονταν τα μαθήματα στην καθαρεύουσα. Όμως, το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η Ρωσία, η οποία προωθούσε το πανσλαβικό σχέδιο, συνετέλεσε είτε στο να κλείσουν κάποια από αυτά τα σχολεία είτε να συνεχίσουν να λειτουργούν, εφόσον τα μαθήματα διδάσκονται πλέον στη ρωσική γλώσσα. Έτσι, ιδρύθηκαν δύο ρωσικά γυμνάσια στην πόλη, ενώ σταδιακά η ρωσική γλώσσα άρχισε να καθιερώνεται στην καθημερινή ζωή των Ελλήνων⁴¹.

Στο νότιο Καύκασο, οι Ελληνοπόντιοι παρακολουθούσαν όλα τα μαθήματα στην ελληνική γλώσσα μέχρι το 1890, όπου την εκπαίδευση ανέλαβε η Ιερά Σύνοδος και ίδρυσε τα λεγόμενα εκκλησιαστικά σχολεία, στα οποία οι μαθητές μάθαιναν τη ρωσική πλέον γλώσσα από ρωσομαθείς δασκάλους, που τους πλήρωνε η Ιερά Σύνοδος, και την ελληνική από ελληνομαθείς δασκάλους, που τους πλήρωνε η ελληνική κοινότητα. Τα πρώτα χρόνια δάσκαλοι των ελληνικών μαθημάτων διορίζονταν όσοι από τους αποίκους ήξεραν περισσότερα γράμματα. Αργότερα, ήταν απόφοιτοι του φροντιστηρίου της Τραπεζούντας. Πέντε χρόνια αργότερα, η ρωσική κυβέρνηση ίδρυσε τα λεγόμε-

³⁷ Αγγελίδης, Σ., (1996). *Ιστορία των Ελλήνων Νιεζίν και Ουκρανίας*, Θεσσαλονίκη: Ερωδιός, σ. 31.

³⁸ Φωτιάδης, Κ., (2003). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 163-164.

³⁹ Παπουλίδης, Κ., (1992). *Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, στο Βαλκανικά Σύμμεικτα, τ. 4^ο, Θεσσαλονίκη, σ. 127-128.

⁴⁰ Παπουλίδης, Κ. *Η Ελληνοεμπορική σχολή της Οδησσού (1817-1917)*, σ. 145.

⁴¹ Φωτιάδης, Κ., (2003). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 168-169.

να υπουργικά ή κρατικά σχολεία, μονοτάξια ή διτάξια⁴². Μόνο ο νομός Καρς είχε διακόσια σχολεία, από τα οποία τα μισά ήταν ελληνικά.

Λίγο αργότερα, το 1917 στην Τασκένδη δημιουργήθηκε η ελληνική κοινότητα του Τουρκεστάν. Άνοιξε τότε και ελληνικό σχολείο με την επωνυμία «Πλάτων» με χρήματα της κοινότητας, στο οποίο διδάσκονταν ελληνική γλώσσα, αριθμητική, γεωγραφία, ιστορία στα ελληνικά και ρωσική γλώσσα. Όμως, μια δεκαετία αργότερα οι ρωσικές τοπικές αρχές έκλεισαν το ελληνικό αυτό σχολείο και διέλυσαν τον «Σύνδεσμο Ελλήνων Ποντίων», άλλη μια απόδειξη του εγχειρήματός τους για σταδιακή ρωσοποίηση⁴³.

Λίγα χρόνια αργότερα, στην Αμπχαζία οι πρώτοι Έλληνες φοιτητές σπούδαζαν στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της ΕΣΣΔ. Το 1927 λειτούργησε στο Σοχούμ ελληνική Παιδαγωγική Σχολή, από την οποία αποφοίτησαν οι πρώτοι φοιτητές το 1930. Το 1935 στην ιατρική σχολή της ίδιας πόλης περίπου το ένα πέμπτο του συνόλου των φοιτητών ήταν Έλληνες. Επίσης, οι Μαριουπολίτες Έλληνες της περιοχής του Αζόφ δήλωσαν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική. Πολλοί δήλωσαν ελληνόφωνοι χωρίς να είναι, μόνο και μόνο για να στείλουν τα παιδιά τους σε ελληνικά σχολεία και για να έχουν την ευκαιρία να μάθουν ελληνικά⁴⁴.

Και ενώ τα παραπάνω συνιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά της παιδείας σε διάφορες πόλεις της περιοχής, όμως αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι ήδη από το 1880 και μετά η Ρωσία προχωρά σε ένα αναγκαστικό και σταδιακό εκρωσισμό των πάντων, ο οποίος σαφώς επηρεάζει και την εκπαίδευση. Τον Έλληνα ιερέα διαδεχόταν Ρώσος ιερέας, στις ελληνικές εκκλησίες επιβλήθηκε η λειτουργία στη ρωσική γλώσσα, οι Έλληνες άρχισαν να διώχνονται από τις στρατιωτικές υπηρεσίες, πολλά ελληνικά ονόματα έγιναν ρωσικά, προκειμένου να διατηρήσουν τις θέσεις τους (πχ ο Πορφυρός έγινε Πορφύροφ, ο Καρυπίδης Καρύποφ), και επιπλέον δάσκαλοι Ρώσοι υπήκοοι αντικατέστησαν στα ελληνικά σχολεία τους Έλληνες που κατάγονταν από την Ελλάδα ή τον Πόντο. Στα ελληνικά σχολεία απαγορεύτηκε ακόμα και η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών αναφέρει: «Οί Έλληνες δάσκαλοι διά άσημάντους αίτίας καί άφορμάς έπαύοντο καί αντικαθίσταντο υπό Ρώσων. Παρομίως, καί τόν άποθνήσκοντα Έλληνα ιερέα διεδέχετο Ρώσος ιερεύς»⁴⁵. Στην τσαρική Ρωσία όλες οι ελληνικές κοινότητες έχουν ελληνικά σχολεία και εκκλησίες παρά την προσπάθεια της κρατικής εξουσίας να εκρωσίσει τον ελληνικό πληθυσμό⁴⁶.

Όμως, την περίοδο Λένιν, λόγω των επαναστατικών θέσεών του για σεβασμό της πολιτισμικής ταυτότητας όλων των εθνοτήτων, σε όλες τις περιοχές όπου ζούσαν Έλληνες άνοιξαν ελληνικά σχολεία, θέατρα και εκδοτικοί οίκοι, βιβλιοθήκες, αναγνωστήρια, πολιτιστικές λέσχες και ξαναδιορίστηκαν Έλληνες εκπαιδευτικοί. Οι ελληνικές κοινότητες κατόρθωσαν να αναπτυχθούν πολιτισμικά, να καλλιεργήσουν τα ήθη και τα έθιμά τους και να ξεχωρίσουν με τη μορφωτική τους παρουσία σε όλους τους τομείς, γι' αυτό και η ελληνόγλωσση λογοτεχνία αναπτύχθηκε ραγδαία από το 1917 έως το

⁴² Καλτσιδής, Ι., (1963). *Ο Ελληνισμός του Καυκάσου και οι περιπέτειές του*, Θεσσαλονίκη.

⁴³ Τσομπάνης Α., (1967). *Από την ιστορία των Ελλήνων της Μέσης Ασίας πριν και μετά τη νίκη της Μεγάλης Οκτωβριανής επανάστασης*, στην εφημ. Νέος Δρόμος, Τασκένδη.

⁴⁴ Λαζαρίδης, Γ., (1980). *Οι Ρωμαίοι και τα Ρωμαίικα της Ρωσίας*, Αθήνα, ανέκδ., σ.141.

⁴⁵ Παναγιωτίδης, Θ., (1919). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας*, Αθήνα: Τρέμπελα, σ. 11.

⁴⁶ Σαμουηλίδης, Χ., (Αχρονολόγητο). *Το χρονικό του Καρς*, Αθήνα: Γκοβόστη, σ. 15-16.

1937⁴⁷. Η ποντιακή γλώσσα ήταν ισότιμη πλέον με τις άλλες γλώσσες της Σοβιετικής επικράτειας και αναγνωρίστηκε επίσημα.

Στη Γεωργία το Κομμουνιστικό Κόμμα από το 1936 και εξής άρχισε να εφαρμόζει φυλετικές διακρίσεις σε βάρος των μικρών μειονοτήτων και κυρίως σε βάρος των Ελλήνων του Πόντου, οι οποίοι εγκατέλειψαν και πάλι τα χωριά τους. Οι αρχές ξεκίνησαν τις συλλήψεις και τις εκτελέσεις. Κατέστρεψαν τα ελληνικά σχολεία και τις εκκλησίες και εξόρισαν μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα σχεδόν όλη την ελληνική διανοήση⁴⁸. Σε όσους Έλληνες διατηρούσαν την ελληνική ιθαγένεια απαγορεύτηκε κατηγορηματικά να προσλαμβάνονται σε ηγετικές θέσεις με την αιτιολογία ότι ήταν ύποπτοι κατασκοπίας. Παρά τις δυσκολίες που συναντούσαν οι Έλληνες από τις τοπικές και εκκλησιαστικές αρχές των Ρώσων, κατάφεραν να διατηρούν σε υψηλά επίπεδα την πνευματική, πολιτιστική και εθνική τους δραστηριότητα και αυτό αποδεικνύεται από τις εκκλησίες, τα σχολεία και την πολιτιστική τους παρουσία γενικότερα.

Όσον αφορά το διδακτικό προσωπικό των σχολείων της Ρωσίας αρχικά, δεν υπήρχε εκπαιδευμένο διδακτικό προσωπικό που να γνωρίζει την ελληνική γλώσσα και δεν υπήρχαν βιβλία στην ελληνική γλώσσα. Αργότερα, για την προετοιμασία του, άνοιξαν τέσσερις κρατικές Παιδαγωγικές Σχολές, στο Βατούμ, στο Σοχούμ, στο Κρασνοντάρ και στη Μαριούπολη⁴⁹. Επίσης, στη Φιλολογική Σχολή του πανεπιστημίου του Λένινγκραντ δημιουργήθηκε ελληνικό τμήμα, από το οποίο όμως αποφοίτησαν μόνο είκοσι Έλληνες δάσκαλοι. Σταθμοί του γλωσσικού ζητήματος στην ΕΣΣΔ είναι το έτος 1926, όταν καθιερώθηκε στα σχολεία η δημοτική, η οποία αντικατέστησε την καθαρεύουσα και το έτος 1934, όταν λαμβάνεται η οριστική απόφαση για το γλωσσικό ζήτημα και καθιερώνεται η διδασκαλία της δημοτικής στα σχολεία επιτρέποντας παράλληλα τη χρήση τοπικών διαλέκτων⁵⁰.

Ποντιακή διάλεκτος

Η ποντιακή διάλεκτος είναι απόγονος της αρχαίας ιωνικής διαλέκτου, λόγω της καταγωγής των Ελλήνων αποίκων του Εύξεινου Πόντου κυρίως από την ιωνική Μίλητο. Η αρχαία ποντιακή διάλεκτος επηρεάστηκε από την κοινή των αλεξανδρινών χρόνων και από τη μεσαιωνική κοινή του Βυζαντίου, δέχτηκε μερικές λέξεις από τους Γενουάτες και Βενετσιάνους της Τραπεζούντας και από τους γείτονες των Ποντίων Πέρσες και Γεωργιανούς, καθώς επίσης πήρε και τούρκικες λέξεις κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας⁵¹. Μέχρι το 19^ο αιώνα δεν έχουμε καθόλου γραπτά κείμενα για τη διάλεκτο, και η ποντιακή αποτελούσε το σημαντικότερο μέρος της προφορικής παράδοσης, μία διάλεκτο την οποία ονόμαζαν «ρωμέικα» ή «λάζικα»⁵². Η καταγραφή διαλε-

⁴⁷ Αγτζίδη, Β., (1995). *Ποντιακός Ελληνισμός από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περεστρόικα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 152-156.

⁴⁸ Μπουρμπουρίδης, Π., (1990). Η τραγωδία των Ελλήνων Ποντίων επί σταλινισμού, στο *Ρωμανία*, τεύχ. 3, Θεσσαλονίκη.

⁴⁹ Λαζαρίδης, Γ., (1980). *Οι Ρωμαίοι και τα Ρωμαίικα της Ρωσίας*, Αθήνα, ανέκδοτο, σ. 147.

⁵⁰ Αγτζίδης, Β., (1995). *Ποντιακός Ελληνισμός από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περεστρόικα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 303.

⁵¹ Σαμουηλίδης, Χ., (2002). *Ιστορία του ποντιακού Ελληνισμού*, Αθήνα: Λιβάνη, σ. 262.

⁵² Τσάκωνα, Β., *Η ποντιακή διάλεκτος*, στο

http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/index.html

κτικῶν κειμένων αρχίζει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και γίνεται σημαντικότερη από το 1928 και μετά, με την ίδρυση του «Αρχείου του Πόντου» στην Ελλάδα⁵³.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης αναφέρει τρεις μεγάλες διαλεκτικές ομάδες στην ποντιακή διάλεκτο α) τα οινουντιακά ιδιώματα (με αυξημένη νεοελληνική επίδραση μέσω της Κωνσταντινούπολης) β) τα τραπεζουντιακά ιδιώματα (μικρότερη νεοελληνική επίδραση) και γ) τα χαλδιώτικα ιδιώματα (με αυξημένη τουρκική επίδραση), ενώ ο Α. Παπαδόπουλος κατατάσσει τα επιμέρους ποντιακά ιδιώματα σε έξι κύριες ομάδες α) ιδίωμα Τραπεζούντας, Μασσούκας, Σάντας και Χαλδίας β) ιδίωμα Όφη και Σουρμαίων γ) ιδίωμα Κερασούντας και Τρίπολης δ) Οινόης ε) ιδίωμα Αμισού στ) ιδίωμα Ινέπολης⁵⁴.

Μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά της διαλέκτου αυτής είναι: 1) Η διατήρηση της αρχαίας προφοράς του **η** ως **ε** (π.χ. νύφε αντί νύφη, ζεμία αντί ζημία). 2) Η διατήρηση της αρχαίας προφοράς του **ω** ως **ο**, όπου η Κοινή ελληνική έχει **ου** (π.χ. ρωθώνι αντί ρουθούνη, κωδώνι αντί κουδούνη). 3) Η χρήση ψιλών συμφώνων (**κ,π,τ**) αντί δασέων (**χ,φ,θ**), ένδειξη της Ιωνικής προέλευσης της διαλέκτου (π.χ. ασπαλίζω αντί ασφαλίζω, σπίγγω αντί σφίγγω). 4) Τα φωνητικά συμπλέγματα προφέρονται **-ία, -ίο** αντί **-ια, -ιο** (π.χ. καρδιά αντί καρδιά, παιδιά αντί παιδία). 5) Ανεβαίνει ο τόνος στην κλητική λέξης (π.χ. γάμπρε αντί γαμπρέ, Νικόλα αντί Νικόλα). 6) Τα θηλυκά επίθετα λήγουν σε **-ος** αντί σε **-η** (π.χ. η άσχεμος αντί η άσχημη, η άρρωστος αντί η άρρωστη). 7) Ο αόριστος της προστακτικής λήγει σε **-ον** αντί σε **-ε** (π.χ. κόψον αντί κόψε, ράψον αντί ράψε). 8) Διατηρείται η παθητική κατάληξη **-ούμαι** (π.χ. κοιμούμαι αντί κοιμάμαι, ανακατούμαι αντί ανακατόνομαι). 9) Η άρνηση σχηματίζεται με το αρνητικό μόριο **-κι** αντί του **δεν** (π.χ. κι θέλω αντί δεν θέλω, κι τρώγω αντί δεν τρώω). 10) Οι προσωπικές αντωνυμίες, που μπαίνουν ως αντικείμενα ρημάτων, τοποθετούνται μετά από αυτά (π.χ. λέγω σε, κρούω σε). 11) Το **χ** προφέρεται σαν παχύ **σ** πριν από το **ε** και **ι** (π.χ. σέρι αντί χέρι, ευσή αντί ευχή). 12) Οι ονομαστικές λήγουν σε **-ον** αντί σε **-ος** στα ονόματα (π.χ. ο καλόν άνθρωπον, αλλά ατός ο άνθρωπος εν καλός). 13) Οι γενικές λήγουν σε **-ος** (π.χ. νέονος αντί νέου, λύκονος αντί λύκου). 14) Οι θηλυκές καταλήξεις λήγουν σε **-έσσα** και σε **-αίνα** (π.χ. μικρέσσα αντί μικρή, μακροσέрайνα αντί μακροχέρα). 15) Τα παραθετικά σχηματίζονται με την προσθήκη του «**κι άλλο**» ή του «**πολλά**» (π.χ. κι άλλο έμορφος, πολλά έμορφος αντί πάρα πολύ έμορφος). 16) Τα ουδέτερα υποκοριστικά σχηματίζονται με το επίθημα **-όπον** (π.χ. κορτσόπον αντί κοριτσάκι, πουλόπον αντί πουλάκι). Αξίζει επίσης να αναφερθούν κάποιες αρχαίες ελληνικές λέξεις που διατηρήθηκαν στο λεξιλόγιο των Ποντίων, όπως **βοτρύδιν** (τσαμπί σταφύλια), **ωβόν** (αβγό), **ωτίν** (αυτί), **άουκος** (ακατοίκτος), **χαλεπός** (δύσκολος), **ψαλαφώ** (ψάχνω), **τεμέτερον** (το δικό μας) και άλλες.

Η ποντιακή διάλεκτος, εκτός από τις λατινικές λέξεις που κληρονόμησε από τη μεταγενέστερη ελληνική γλώσσα των χρόνων της Ρωμαιοκρατίας, περιέχει και άλλες ξένες λέξεις, τουρκικές, περσικές, αραβικές και αρκετές που προέρχονται από τις ρωμανικές, νεολατινικές γλώσσες⁵⁵. Επίσης, υπάρχουν και λέξεις των οποίων η καταγωγή είναι δύσκολο να βρεθεί. Εικάζεται ότι είναι λέξεις των ιθαγενών που εκχριστιανίστηκαν και εξελληνίστηκαν. Από την εποχή της διάδοσης του χριστιανισμού, η εθνολογική σύσταση των κατοίκων του Πόντου άλλαξε. Οι Έλληνες των πόλεων έγιναν Χριστιανοί και άρχισαν να προσηλυτίζουν στη νέα θρησκεία και τις μικρές εθνότητες που κατοικούσαν γύρω τους. Μαζί με την καινούρια θρησκεία λοιπόν αυτές δέχτηκαν και την

⁵³ Μαλκίδης, Φ., *Σεμινάριο για την Ποντιακή διάλεκτο* στο http://malkidis.blogspot.com/2010_08_01_archive.html

⁵⁴ Παπαδόπουλος, Α., (1953). Χαρακτηριστικά της Ποντιακής διαλέκτου, *Αρχείο του Πόντου* 18, Αθήνα

⁵⁵ Σμουηλίδης, Χ., (2002). *Ιστορία του ποντιακού Ελληνισμού*, Αθήνα: Λιβάνη, σ. 262.

ελληνική γλώσσα, και λίγο αργότερα ο νέος αυτός χριστιανικός ελληνισμός ανέπτυξε σχέσεις με τους άλλους γειτονικούς λαούς, Αρμένιους, Λαζούς και Γεωργιανούς⁵⁶.

Μέχρι πριν από τριάντα χρόνια, η ποντιακή διάλεκτος μιλιόταν ακόμη στα αμιγώς ποντιακά χωριά της Μακεδονίας, της Θράκης, στις ποντιακές οικογένειες της διασποράς και των μεταναστών της Ευρώπης, της Αμερικής και της Αυστραλίας και στους ποντιακούς πληθυσμούς της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Δυστυχώς όμως, σήμερα, η χρήση της έχει περιοριστεί κατά πολύ και διατηρείται κυρίως στις μεγαλύτερες ηλικίες, καθώς στις μικρότερες έχει αντικατασταθεί από την κοινή νεοελληνική γλώσσα⁵⁷.

Δεν θα μπορούσαμε να κλείσουμε την ενότητα αυτή, χωρίς να κάνουμε αναφορά στους ποντιόφωνους-κρυπτοχριστιανούς της Τουρκίας. Στον ακριτικό Πόντο, χιλιάδες Χριστιανοί βρήκαν τη δύναμη να αντισταθούν στη βίαιη εξισλάμιση-με ένα ιδιότυπο τρόπο-προκειμένου να αποφύγουν και το θάνατο και τη αλλαξοπιστία τους⁵⁸. Ο Τριανταφυλλίδης Π. αναφέρει: «Έλληνες χριστιανοί που δεν εδέχοντο να απαρνηθούν τη θρησκεία των πατέρων και τον εθνικισμό τους, αλλά και δεν μπορούσαν να υποφέρουν τις καταπιέσεις των δεσποτών' αυτοί που πέτυχαν και τα δυο. Στα φανερά παρουσιάζονται ως μουσουλμάνοι και στα κρυφά ως χριστιανοί, διατηρούντες έτσι και την θρησκεία και τον εθνισμό των»⁵⁹. Το 1914 η επίσημη στατιστική του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καταχωρισμένη στα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών υπολόγιζε πως οι ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι ανέρχονταν σε 190.000.⁶⁰ Όλοι αυτοί το 1923 υποχρεώθηκαν να παραμείνουν στην Τουρκία γιατί σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου 1 της Συνθήκης της Λωζάνης μονάχα η θρησκεία ήταν το αποφασιστικό κριτήριο της ανταλλαγής. Το 1923 μετά τη βίαιη απομάκρυνση των Ελλήνων Χριστιανών από τον Πόντο, οι πληθυσμοί αυτοί έχασαν την επαφή τους τόσο με το ελληνικό στοιχείο όσο και με την εκκλησία⁶¹. Όμως παρά την απουσία επαφής και τη σχεδιασμένη ενσωμάτωσή τους στην τουρκική κοινωνία, αυτοί οι πληθυσμοί διατηρούν μέχρι και σήμερα στοιχεία της διαλέκτου τα οποία, αρχίζουν να αναζητούν από τη δεκαετία του 1960, όταν συμμετείχαν με μεγάλο αριθμό στο μεταναστευτικό κύμα από την Τουρκία προς τη Δυτική Ευρώπη⁶².

Προσωπικότητες

Πολλές είναι οι σημαντικές προσωπικότητες του ελληνισμού της Ρωσίας που με τις τόσο επιβλητικές, πνευματικές και αξιόλογες παρουσίες τους σημάδεψαν την περίοδο αυτή, ενώ παράλληλα συνετέλεσαν στην πολιτισμική ανάπτυξη αλλά και συσπείρωσαν την έκφραση της ενιαίας ελληνικής συνείδησης. Τα άτομα αυτά υπερασπίστηκαν με ζήλο και περισσή αυταπάρνηση τα δικαιώματα και τις ανάγκες των Ελλήνων και υπήρξαν οι πιο ένθερμοι οπαδοί τους. Αγωνίστηκαν μάλιστα για την περίσωση της

⁵⁶ Σμουηλίδης, Χ., ό.π., σ. 266.

⁵⁷ Σμουηλίδης, Χ., ό.π., σ. 267.

⁵⁸ Κυνηγόπουλος, Π., (1918). *Εκθέσεις περί των καταστροφών και σφαγών της επαρχίας Κολωνίας της Νικοπόλεως του Πόντου*, Κωνσταντινούπολη, σ. 22-27.

⁵⁹ Τριανταφυλλίδης, Π., (1865). *Η εν Πόντω Ελληνική Φυλή*, ήτοι Τα Ποντιακά, Αθήνα, σ. 61.

⁶⁰ Φωτιάδης, Κ., (1988). *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 160-161.

⁶¹ Φωτιάδης, Κ., (2004). *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, σ. 523.

⁶² Μαλκίδη, Φ., Γλώσσα και κοινωνία, Εισήγηση στο Διεθνές Συνέδριο της Φιλολογικής Σχολής του Παπιστημίου στο Μίνσκ Λευκορωσίας (1-2/12/2006)

πνευματικής κληρονομιάς του ελληνισμού και τη μεταφορά της σε ασφαλισμένο μέρος, έτσι ώστε να είναι αυτή προσιτή σε κάθε Έλληνα και ξένο που θα ήθελε να τη μελετήσει.

Οι Έλληνες λόγιοι θα καταθέσουν την προσφορά τους στο ρωσικό πολιτισμό με τον Μάξιμο Αγιορείτη ή Γραικό, που στάθηκε σημαντικός παράγοντας στην ιστορία της ρωσικής γραπτής κουλτούρας. Μετέφρασε από τα ελληνικά πολλά βιβλία θεολογικά και διόρθωσε τα λάθη των λειτουργικών βιβλίων των Ρώσων⁶³. Ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Αναστάσιος Μάλτος και πολλοί άλλοι είναι αυτοί που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους και στις δύο πατρίδες τους⁶⁴. Το 1633 οι Έλληνες συμμετέχουν στην εκστρατεία του ρωσικού στρατού στο Σμολένσκ. Αργότερα πολλοί κατατάσσονται στο ρωσικό στρατό και αναδεικνύονται σε ανώτατα στελέχη. Ο Λάμπρος Κατσώνης, ο Γεωργάκης Ολύμπιος, ο Περαιβός, οι Υψηλάντηδες (ποντιακής καταγωγής) είναι μερικοί από τους Έλληνες αξιωματικούς του ρωσικού στρατού.

Μεγάλες προσωπικότητες είναι οι ιδρυτές της Φιλικής Εταιρίας Τσακάλωφ, Ξάνθος και Σκουφάς. Ο Π. Αναγνωστόπουλος, οι αδελφοί Κουμπάρη, ο Παναγιώτης Σέκερης και άλλοι ήταν διαπρεπείς Φιλικοί.

Στο χώρο της διπλωματίας ξεχώρισαν ο Ι. Καποδίστριας, στον οποίο ο Τσάρος εμπιστεύθηκε το Υπουργείο των Εξωτερικών, και ο οποίος αργότερα έγινε ο πρώτος Κυβερνήτης της ανεξάρτητης Ελλάδας,⁶⁵ ο Σπυρίδων Δεστούνης διπλωμάτης που διέτελεσε και Πρόξενος της Ρωσίας στη Σμύρνη.

Από το χώρο της εκκλησίας μεγάλη είναι η προσφορά του Μητροπολίτη Αμβρόσιου των Μοσχονησίων (Πλειανθειδής), καθώς και του λόγιου μοναχού Ιωαννίκου Λειχούδη, ο οποίος έγραψε και μετέφρασε πολλά βιβλία.

Πολιτισμός

Οι ελληνικοί πληθυσμοί που μετοίκησαν στη Ρωσία από τον 15^ο έως τον 20^ο αιώνα παρά τις κακουχίες και τα προβλήματα, τις αντιξοότητες και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατόρθωσαν να διακριθούν και να διαπρέψουν σε όλους τους τομείς. Η εντυπωσιακή οικονομική τους ανάπτυξη θα αποτυπωθεί ζωηρά στα γράμματα, στις τέχνες και στην παιδεία προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Μέσα από συλλόγους, λέσχες, αλλά και φιλανθρωπικά ιδρύματα, θα αναπτύξουν έντονη πολιτιστική δράση σε όλες τις μεγάλες πόλεις, αλλά και στις μικρές, όπου υπάρχει Ελληνισμός.

Παρακάτω γίνεται μια εκτενής αναφορά σε κάποια υποθέματα που συνιστούν χαρακτηριστικά στοιχεία του ελληνικού ποντιακού πολιτισμού, όπως στις ελληνόγλωσσες εφημερίδες και στο ελληνικό θέατρο. Γίνεται μια σύντομη αναφορά στους ποντιακούς χορούς, στην ποντιακή μουσική και στα ποντιακά τραγούδια.

Η Ρωσία ήταν ένας χώρος όπου ανθούσε ο ελληνικός τύπος και πριν από την Οκτωβριανή επανάσταση. Στην τσαρική Ρωσία, η πρώτη ελληνική εφημερίδα που εκδόθηκε ήταν «Η ημερήσια πολιτική, εμπορική, και φιλολογική εφημερίς Κόσμος της Οδησού» το 1906⁶⁶. Η λογοτεχνική- πολιτική εφημερίδα «Εθνική Δράσις» εκδίδεται

⁶³ Παυλίδη, Ε., (1953). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και τα 33 χρόνια του εν Αθήναις σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων*, Αθήναι: του Σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων, σ. 120.

⁶⁴ Δημαράς, Κ., (1968). *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: Ίκαρος, σ. 132-137.

⁶⁵ Παυλίδη, Ε., (1953). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και τα 33 χρόνια του εν Αθήναις σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων*, Αθήναι: του Σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων, σ. 92.

⁶⁶ Φωτιάδης, Κ., (1996). Αναδημοσίευση από το ομότιτλο άρθρο στο περιοδικό «Επτά Ημέρες-Η Καθημερινή», σ. 181.

στο Βατούμι το 1908, το 1909 εκδίδεται η εφημερίδα «Φως» και ακολουθούν το 1912 ο «Αργοναύτης», το 1913 ο «Ελληνικός Αστήρ», το 1914 η «Ηχώ» κτλ. Ο ελληνικός τύπος αυτής της περιόδου κυριαρχείται από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας⁶⁷. Ο ελληνισμός της Ρωσίας ήδη από τον περασμένο αιώνα αγωνιζόταν για να του δοθεί άδεια έκδοσης ελληνόγλωσσης εφημερίδας από τις αρμόδιες ρωσικές αρχές, μια και το απολυταρχικό τσαρικό καθεστώς με νόμο που ψήφισε το 1882 απαγόρευσε στις διάφορες εθνότητες την έκδοση εφημερίδων στις μητρικές τους γλώσσες⁶⁸.

Την περίοδο 1917-1937 με την επικράτηση της λενινιστικής ιδεολογίας παρατηρείται μεγάλη πνευματική ανάπτυξη και να εκδίδονται πολλές ελληνικές εφημερίδες⁶⁹. Η πρώτη ελληνική κομμουνιστική εφημερίδα είναι ο «Σπάρτακος», το 1920. Το 1921 εκδίδεται η εφημερίδα «Κομμουνιστής» στο Βατούμι και την ίδια χρονιά κυκλοφορεί στο Ροστόφ επί του Ντον η ομώνυμη εφημερίδα στη μαριουπολίτικη διάλεκτο. Ακολουθούν, το 1924 η εφημερίδα «Αλήθεια», το 1930 κυκλοφορεί «Ο Κολλεκτιβιτής» στα Μαριουπολίτικα και ο «Μπολσεβίκος», το 1931 κυκλοφορεί ο «Κολχόζικος». Η τελευταία ελληνική εφημερίδα εκδίδεται το 1932 στο Σοχούμ με την ονομασία «Κομμουνιστής» και αργότερα μετονομάστηκε σε «Κόκκινος Καπνός», δηλαδή «κόκκινος καπνεργάτης». Η εφημερίδα «Κόκκινος Καπνός», τον Σεπτέμβριο 1937 μετονομάζεται σε «Κομμουνιστί», κυκλοφορεί για έξι περίπου μήνες, όταν απαγορεύονται όλες οι ελληνικές εφημερίδες⁷⁰. Σε όλες τις εφημερίδες στο εξής υπάρχει πάντα με μικρότερα γράμματα ο υπέρτιτλος «Προλετάριοι όλου του κόσμου ενωθείτε».

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η γλώσσα των ελληνικών εφημερίδων δεν ήταν ομοιόμορφη, γιατί υπήρχαν τρεις διαφορετικές γλωσσικές ελληνικές ομάδες, οι Μαριουπολίτες, που μιλούσαν ένα αρχαιοελληνικό ιδίωμα με πολλές ρωσικές και ταταρικές λέξεις, οι Πόντιοι που μιλούσαν τη δική τους διάλεκτο, και οι Νεοελληνιστές, που με το πέρασμα των χρόνων πέρασαν από την καθαρεύουσα στη δημοτική νεοελληνική γλώσσα⁷¹.

Όσον αφορά τώρα το ελληνικό θέατρο στη Ρωσία, αυτό ξεκίνησε την ίδια χρονιά με την ίδρυση της Φιλικής Εταιρίας, στην Οδησό και μάλιστα από τους ίδιους ανθρώπους και μέχρι τις σταλινικές διώξεις παρουσίασε σημαντικό πολιτιστικό έργο. Τα μέλη της Φιλικής Εταιρίας ίδρυσαν σε πρώτο στάδιο το θέατρο, προκειμένου να μπορέσουν να περάσουν έμμεσα τις επαναστατικές τους ιδέες και να προετοιμάσουν τον ξεσηκωμό των Ελλήνων. Έπαιζαν διάφορα σκετς πατριωτικού περιεχομένου και πρωτότυπα έργα που συχνά γράφονταν από τους ίδιους⁷². Από το 1817 και εξής το θεατρικό τμήμα ανέβασε το έργο «Θεμιστοκλής», «Φιλοκτήτης», «Θάνατος του Δημοσθένους» με πολύ μεγάλη επιτυχία. Κάποιες παραστάσεις μάλιστα επαναλαμβάνονταν δίνοντας έτσι την ευκαιρία στο κοινό να τις απολαύσει με τη συνοδεία και κάποιου χοροδράματος. Στη θεατρική ομάδα εκτός από τους Έλληνες πήρε μέρος και η Ρωσίδα ηθοποιός Μοράσκεβα καθώς επίσης και ο Άγγλος φιλέλληνας Βίλκενσον. Τα έσοδα από τις θεα-

⁶⁷ Αγτζίδη, Β. *Η ιστορία των ελληνικών εφημερίδων και τυπογραφείων στη Ρωσία*, στο <http://www.hri.org/forum/diaspora/pontos/typos.html>

⁶⁸ Φωτιάδης, Κ., (2003). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: Σταμούλη, σ. 193.

⁶⁹ Βεργέτη, Μ., (1994). *Από τον Πόντο στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 140.

⁷⁰ Αγτζίδης, Β., (1995). *Ποντιακός Ελληνισμός από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περσεστρόικα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 178.

⁷¹ Φωτιάδης, Κ., (2003). *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: Σταμούλη, σ. 202-203.

⁷² Φωτιάδης, Κ., ό.π.

τρικές παραστάσεις δίνονταν για τις ανάγκες των ελληνικών σχολείων. Μεγάλη ανταπόκριση βρήκαν και τα έργα «Η Ελλάς και ο ξένος», «Μωάμεθ» και ο «Θάνατος του Καίσαρα». Το 1820 ο Λασσάνης τυπώνει την τραγωδία του «Αρμόδιος και Αριστογείτων» και την αφιερώνει στο Ρήγα Βελεστινλή και γενικότερα στα πρώτα θύματα της ελευθερίας⁷³.

Όμως, η συμμετοχή της θεατρικής ομάδας στον ξεσηκωμό του Γένους είναι φυσικό να σταματήσει τη θεατρική κίνηση της Οδησού για αρκετά χρόνια. Η απελευθέρωση της Ελλάδας από την άλλη θα δημιουργήσει εκ νέου πολιτιστικά κέντρα, καινούριες θεατρικές ομάδες και θιάσους που θα περιοδεύουν στις πυκνοκατοικημένες περιοχές του Ευξεινού Πόντου. Μεγάλα θέατρα χτίστηκαν στην Οδησό και στο Σοχούμ από τον Έλληνα δήμαρχο Γρηγόριο Μαρασλή και τον Ιωάννη Αλοίζη αντίστοιχα, στα οποία παίχτηκαν ελληνικά έργα στη νεοελληνική και ποντιακή γλώσσα, έργα ξένων θεατρικών συγγραφέων μεταφρασμένα στα ελληνικά και αριστουργήματα των αρχαίων κλασικών θεατρικών δημιουργών και έτσι συνετέλεσαν στην εν γένει αναγέννηση του ελληνικού θεάτρου στη Ρωσία. Πρωτεργάτης του ποντιακού θεάτρου ήταν ο Γεώργιος Φωτιάδης, του οποίου τα έργα «Προξενεία» και «Λαζάραγας» παίχτηκαν πολλές φορές και άξιος συνεχιστής του ο Θεόδωρος Κατονίδης⁷⁴.

Με τον καιρό το ελληνικό θέατρο άνθισε σταδιακά μέχρι το 1923, με έντονη καλλιτεχνική κίνηση και παρουσίαζε έργα πατριωτικά και καταξιωμένα κλασικά για την τόνωση του εθνικού φρονήματος των Ελλήνων. Η καλλιτεχνική κίνηση της Αθήνας ολοκληρώνει τον κύκλο της με περιοδείες στα μεγάλα ελληνικά κέντρα της Μαύρης Θάλασσας. Ιδρύονται παντού ερασιτεχνικοί δραματικοί όμιλοι και ανεβάζουν έργα που διώχνουν τους Έλληνες από το σκοταδισμό στον οποίο μέχρι τώρα ήταν δέσμοι. Ανέβηκαν τα έργα «Η Καταραμένη», «Η τιμή», «Σκοτάδια», «Λαζάραγας», «Οι Κωδωνάτοι Βρυκόλακες» και «Το κόκκινο πουκάμισο», του οποίου τα έσοδα δεν δόθηκαν για την κάλυψη των κοινοτικών αναγκών (εκκλησία-σχολείο) αλλά για ομογενείς πρόσφυγες της επαρχίας Καρς. Στη Θεοδοσία δόθηκε παράσταση το 1915 υπέρ του Ερυθρού Σταυρού με το θεατρικό έργο «Εσμέ» και στη μικρή ελληνική κοινότητα της Αλούπκας μεγάλη επιτυχία είχε η κωμωδία «Ο Φιάκας». Έντονη θεατρική παρουσία είχε και ο ελληνικός σύλλογος «Προμηθεύς» της κοινότητας Τουαπέ, τα μέλη του οποίου μόνα έραβαν τις πολυτελείς θεατρικές τους στολές των διάφορων έργων⁷⁵.

Οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης κατάφεραν να οδηγήσουν το ελληνικό θέατρο σε μια μεγάλη ακμή, άνθηση, στη χρυσή εποχή του. Ο Λένιν πλέον επέτρεψε τη δημιουργία σε κάθε χωριό και πόλη θεατρικών λεσχών, αναγνωστηρίων και βιβλιοθηκών, σεβόμενος τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των διάφορων ενθοτήτων. Γνωστά ελληνικά θέατρα ήταν του Ντομπάς στη Μαριούπολη και το Ελληνικό Κρατικό Θέατρο στο Σοχούμ, το οποίο μόνο την περίοδο 1922-1937 ανέβασε περισσότερα από σαράντα έργα. Δυστυχώς όμως, την πνευματική και καλλιτεχνική αυτή περίοδο ήρθε να επισκιάσει μετά το 1937 η περίοδος της προσωπολατρίας και του στείρου σοβινισμού. Οι αρχές άρχισαν τις συλλήψεις και τις εκτελέσεις των Ελλήνων διανοουμένων, έκλεισαν όλα τα ελληνικά σχολεία, τα θέατρα και τις ελληνικές εφημερίδες και εκτόπισαν χιλιάδες Έλληνες στη Σιβηρία και το Τουρκμενιστάν⁷⁶. Με τις διώξεις του 1937-39 στοχοθετείται ο ελληνικός πολιτισμός. Παρ' όλες τις δυσκολίες οι Έλληνες προσπάθησαν και

⁷³ Φωτιάδης, Κ., ό.π., σ. 204.

⁷⁴ Φωτιάδης, Κ., ό.π., σ. 206.

⁷⁵ Φωτιάδης, Κ., ό.π., σ. 209-210.

⁷⁶ Βεργέτη, Μ., (1994). *Από τον Πόντο στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 148.

διατήρησαν τα ήθη και τα έθιμά τους στους γάμους, στα πανηγύρια και σε άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις.

Το 1958 με πρωτοβουλία του σκηνοθέτη Δημήτρη Μπουρμπουρίδη λειτουργεί και πάλι το Ελληνικό Κρατικό Θέατρο του Σοχούμ, το οποίο είχε κλείσει το 1938. Ανατέθηκε στον ίδιο η αναδιοργάνωσή του και έτσι το θέατρο ξανανέβασε έργα, πραγματοποιώντας περιοδείες σε όλη σχεδόν την πρώην ΕΣΣΔ και κυρίως εκεί όπου υπήρχε συσπειρωμένη μεγάλη κοινότητα Ελλήνων⁷⁷.

Πολλοί είναι οι μελετητές που υποστηρίζουν ότι οι ποντιακοί χοροί έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιοελληνική παράδοση. Οι γνωστότεροι ποντιακοί χοροί είναι το Κότσαρι, το Τικ, Ακρίτας και ο χορός Σέρρα ή Πυρρίχιος⁷⁸.

Το ποντιακό τραγούδι διατηρώντας μέχρι σήμερα ζωντανό τον ελληνικό του χαρακτήρα γνώρισε άνθιση σε τρεις μεγάλες χρονικές περιόδους⁷⁹. Τη Βυζαντινή περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας η θεματολογία του αφορούσε τα κατορθώματα των ακριτών που προστάτευαν την αυτοκρατορία. Τη μεταβυζαντινή περίοδο τα τραγούδια εκφράζουν τον πόνο της συμφοράς και την ελπίδα για ένα νέο ξεκίνημα. Την σύγχρονη Νεοελληνική περίοδο τα τραγούδια αναφέρονται στην κοινωνική ζωή (εορταστικά, ερωτικά, γαμήλια, μοιρολόγια και άλλα). Τα τραγούδια συνοδεύει το παραδοσιακό όργανο, η ποντιακή λύρα.

Τέλος, πρέπει σ' αυτό το σημείο να ειπωθεί ότι συνεχίζονται οι προσπάθειες σήμερα των ίδιων των Ποντίων, προκειμένου να κρατήσουν ζωντανό τον πολιτισμό τους και να επιζήσουν ως μία ξεχωριστή πολιτισμική οντότητα. Και αυτό το καταφέρνουν οι απλοί άνθρωποι μιλώντας στους κύκλους τους την ποντιακή γλώσσα, ζώντας μέσα από τα τραγούδια και την ένταση του χορού, ιδρύοντας συλλόγους, θεατρικά και μουσικά συγκροτήματα, οργανώνοντας λαογραφικές συλλογές, προσευχόμενοι στην Παναγία της Σουμελά, μαγειρεύοντας χαβίτς, πλουγούρ, χαψία, χαρτόφια. Αυτός είναι και ο λόγος άλλωστε που ο Ποντιακός πολιτισμός μελετάται έντονα από τους ειδικούς επιστήμονες μέχρι τις μέρες μας⁸⁰.

Μεταναστευτικά κύματα από την πρώην Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα

Μεταναστευτικά κύματα Ελλήνων του Πόντου από την πρώην Σοβιετική Ένωση παρατηρούνται από τις αρχές του εικοστού αιώνα. Στον ελλαδικό χώρο κατέφυγαν λόγω των δυσμενών για τις ελληνικές κοινότητες συνεπειών των ιστορικών γεγονότων. Μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα μεταναστευτικά ρεύματα μαζικής μετανάστευσης από την πρώην Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα⁸¹.

Το πρώτο μεταναστευτικό ρεύμα ήταν από το 1918 ως το 1930 με μεγαλύτερη έξαρση την περίοδο 1921-1923. Πρόκειται για Πόντιους μόνιμους κατοίκους της Υπερκαυκασίας, της Ουκρανίας και της Ρωσίας, οι οποίοι καταφεύγουν στον ελλαδικό χώρο κάτω από την πίεση των ιστορικών γεγονότων⁸².

⁷⁷ Φωτιάδης Κ., (2003). *Ο Ελληνισμός της Ρωσία και της Σοβιετικής Ένωσης*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλη, σ. 211.

⁷⁸ Εφραμίδης, Δ., (1986). *Πόντος*, Αθήνα: Πελασγός, σ. 93.

⁷⁹ Εφραμίδης, Δ., ό.π. σ. 97.

⁸⁰ Χουρμουζιάδη, Γ. *Ο Ποντιακός Πολιτισμός*, στο <http://santeos.blogspot.com/>

⁸¹ Καρακατσάνη Π - Παπανικολάου, Ε., (1998). *Ο Ποντιακός Ελληνισμός στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Παρελθόν και παρόν*, στο Virtual School, The Sciences of education Online, Τόμος 1. τεύχος 1.

⁸² Βεργέτη, Μ., (1994). *Από τον Πόντο στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 199-200.

Από το 1937 ως το 1939, εξαιτίας των σταλινικών διώξεων, 20.000 περίπου Έλληνες μετανάστευσαν από τη Σοβιετική Ένωση στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν στην Αττική, Μακεδονία, Πελοπόννησο⁸³.

Το τρίτο μεταναστευτικό ρεύμα από την κεντρική κυρίως Ασία, 1965-1967, διακόπτεται λόγω της δικτατορίας στην Ελλάδα. Την περίοδο αυτή, εξαιτίας της πιεστικής κοινωνικής κατάστασης και της οικονομικής δυσκολίας στη Σοβιετική Ένωση, υπολογίζεται ότι ήρθαν 13.500 Έλληνες Πόντιοι στη μητέρα πατρίδα. Η ελληνική πολιτεία ήταν απούσα, για μια ακόμα φορά, για να υποδεχθεί τους ταλαιπωρημένους, από τις τραυματικές εμπειρίες της συμπεριφοράς των Σοβιετικών, πρόσφυγες. Στους ομογενείς δε δόθηκε κρατική βοήθεια με αποτέλεσμα αυτοί να οδηγηθούν σε οικονομική περιθωριοποίηση τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια. «Όταν πατήσαμε στην Ελληνική γη, δε βρέθηκαν αρμόδιοι να μας οδηγήσουν στο σωστό δρόμο», γράφει ένας πρόσφυγας⁸⁴. Από το 1987 άρχισε το τελευταίο μεταναστευτικό ρεύμα, το οποίο παρουσίασε σταδιακή αύξηση ως το 1993.

Όταν το 1985 ο Μ. Γκορμπατσώφ ανέλαβε τη θέση του Γενικού Γραμματέα του Κ.Κ.Σ.Ε., δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τον επαναπατρισμό των Ελλήνων Ομογενών⁸⁵. Ενώ μέχρι το 1985 μόνο οι Έλληνες - Πόντιοι από τις δημοκρατίες του Καζαχστάν, Ουζμπεκιστάν και Κιργισίας μεταναστεύουν στην Ελλάδα γεγονός που οφείλεται στο ότι οι αυτοί διέθεταν ελληνικά διαβατήρια και είχαν σχετική ευχέρεια εξόδου από τη Σοβιετική Ένωση, κατόπιν άρχισε να επιτρέπεται η μετανάστευση σε όλο και ευρύτερες πληθυσμιακές ομάδες. Το τελευταίο μεταναστευτικό κύμα περιλαμβάνει περισσότερους από 200.000 ομογενείς⁸⁶, οι οποίοι αποφάσισαν να έρθουν στην Ελλάδα, στη χώρα με την οποία τους συνέδεαν πανάρχαιοι δεσμοί και την οποία είχαν εξιδανικεύσει στη συνείδησή τους.

Με την άφιξή τους στην Ελλάδα οι παλιννοστούντες ομογενείς αντιμετωπίζουν προβλήματα ένταξης αντίστοιχα με αυτά που αντιμετώπισαν στις αρχές του αιώνα οι Πόντιοι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Μερικά από τα ουσιαστικότερα προβλήματα είναι η ανεπαρκής γνώση της νεοελληνικής γλώσσας που δυσχεραίνει τους ενήλικες στην εξεύρεση εργασίας, η δυσκολία αντιστοιχίας ορισμένων ειδικοτήτων των πτυχίων τους προς τα ελληνικά Α.Ε.Ι., η αδυναμία να μεταφέρουν τα ασφαλιστικά τους δικαιώματα, το στεγαστικό και γενικότερα η αντιμετώπισή τους από το ελληνικό κράτος και την ελληνική κοινωνία.

Η ελληνική κοινωνία όχι μόνο δε διευκόλυνε την ενσωμάτωση των Ελληνοποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, αλλά αντιθέτως συνεχίζει να επιλέγει να συμπεριφέρεται στα άτομα αυτά με υποτιμητικό ή ξενοφοβικό τρόπο, να εκμεταλλεύεται τις συνέπειες του κοινωνικού τους αποκλεισμού σε διάφορα επίπεδα (π.χ. χαμηλά αμειβόμενη εργασία, απασχόληση σε τομείς που παραδοσιακά θεωρούνται «απαξιοτικοί» για το μέσο Έλληνα, μη ασφάλιση εργαζομένων κ.τ.λ.)⁸⁷.

Η πρωτοφανής μετακίνηση ενός τόσο μεγάλου - για τα δεδομένα της Ελλάδας - πληθυσμού, βρήκε τη χώρα απροετοίμαστη. Η έλλειψη στοιχειώδους οργάνωσης υποδοχής και ένταξης των πληθυσμών αυτών στην ελληνική κοινωνία και η έλλειψη υπο-

⁸³ Ζαπάντη, Α., (1989). *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, Αθήνα: Εστία, σ. 341.

⁸⁴ Λαυρεντίδης, Ι., (1986). *Οι εκ Σοβιετικής Ενώσεως Έλληνες ποντιακής καταγωγής και τα εκ της συνθήκης της Λωζάνης δικαιώματά των*, Αθήνα: Αρχείο του Πόντου, 15.

⁸⁵ Βεργέτη, Μ., (1998). *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, σ. 18.

⁸⁶ Βεργέτη, Μ., (2003). *Παλιννόστηση και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, σ. 82.

⁸⁷ Λέτσιου, Σ., *Η Ρωσοφωνία στους Έλληνες παλιννοστούντες τρίτης γενιάς από την πρώην Σοβιετική Ένωση* στο <http://neolaia.poe.org.gr/default.aspx?catid=173>

δομών έγινε αιτία να χαθεί πολύτιμος χρόνος, που θα μπορούσε να βοηθήσει στη γρήγορη απορρόφησή τους από το ελληνικό κοινωνικό σύστημα και την αξιοποίησή τους σε αυτό, με δεδομένο το γεγονός ότι σημαντικός αριθμός ομογενών έχει υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και μάλιστα σε κρίσιμους τομείς της παραγωγής⁸⁸.

Στο επίπεδο της εκπαίδευσης τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπισαν οι παλιννοστούντες μαθητές συνιστούν την κυριότερη αιτία της αδυναμίας πολλών από αυτούς να ενταχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, με αποτέλεσμα να παρατηρείται το φαινόμενο της σχολικής εγκατάλειψης⁸⁹. Οι πρωτοβουλίες από κάποιους πανεπιστημιακούς φορείς για τη συγγραφή και έκδοση βιβλίων διδασκαλίας της ελληνικής για μαθητές και ενήλικες δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η είσοδος ενός τόσο μεγάλου αριθμού μαθητών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, έφερε τριγμούς, τους οποίους οι ιθύνοντες προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν με μέτρα αντισταθμιστικής και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφική έρευνα στα βιβλία της Ιστορίας της Υποχρεωτικής εκπαίδευσης

Στο πρώτο μέρος της εργασίας έγινε μία εκτενής αναφορά στους Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης μετά την Άλωση της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας (ιστορικοί σταθμοί, εκπαίδευση, Γλώσσα, Πολιτισμός και Προσωπικότητες). Στο δεύτερο μέρος της εργασίας έγινε μία προσπάθεια ανίχνευσης αναφορών για το κομμάτι αυτό του ελληνισμού στα βιβλία του δημοτικού και του γυμνασίου.

Είναι γνωστό σε όλους ότι η βουλή των Ελλήνων, το Φεβρουάριο του 1994, ψήφισε ομόφωνα, με καθυστέρηση εβδομήντα ετών, την ανακήρυξη της 19^{ης} Μαΐου ως ημέρας μνήμης για τη γενοκτονία των Ελλήνων στο μικρασιατικό Πόντο. Παρά την αναγνώριση από την επίσημη πολιτεία ιστορικών γεγονότων, στα νέα σχολικά εγχειρίδια της ιστορίας, δεν έγινε καμία προσθήκη για το τραγικό αυτό γεγονός. Όσον αφορά τον Ελληνισμό του Πόντου, που κατέφυγε στην ομόδοξη Ρωσία την περίοδο αυτή αλλά και σε προγενέστερες ιστορικές περιόδους, κάθε φορά που είχε να αντιμετωπίσει τις θηριωδίες, τα εθνικιστικά ξεσπάσματα και τους φανατισμούς των Τούρκων, δε γίνεται, δυστυχώς, καμία μνεία.

Ο ελληνισμός του Πόντου, ζώντας για πολλούς αιώνες μακριά από τον κεντρικό κορμό της φυλής του, σε ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες και ψυχολογικές πιέσεις, διατήρησε τη γλώσσα του, τη θρησκεία του, την εθνική και πολιτιστική του ταυτότητα, τις παραδόσεις του. Ο πολιτισμός των Ποντίων έχει ιδιαιτερότητες, αποτελεί όμως ταυτόχρονα και μέρος του συλλογικού εθνικού πολιτισμού, όχι ένα επιμέρους στοιχείο της εθνικής πολιτισμικής μας κληρονομιάς, αλλά συνεργό στοιχείο αυτής. Οι Πόντιοι, παρουσιάζουν μια ουσιώδη διαφορά σε σχέση με άλλους ελληνικούς πληθυσμούς. Αποτελούν ένα διακριτό πληθυσμό που σε βάθος τριών χιλιάδων χρόνων δημιούργησε ένα σημαντικότερο κέντρο ελληνισμού στη Μικρά Ασία και όπου αλλού εγκαταστάθηκε, μολονότι έζησε σε ανομοιογενές πολιτισμικά περιβάλλον, άλλοτε ειρηνικά, άλλοτε θύμα εκτοπίσεων, δίνοντας συχνά αμυντικούς αγώνες. Αμυντικός είναι και ο αγώνας τους να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής

⁸⁸ Παυλίδης, Α. *Ιστορικοί σταθμοί εξέλιξης του Ελληνισμού της πρώην Σοβιετικής Ένωσης: Από τον Πόντο στην Ελλάδα*, Πρακτικά ημερίδας (2001) του Πανελληνίου Συνδέσμου Ποντίων Εκπαιδευτικών με θέμα: *Προβλήματα εκπαίδευσης στην Ελλάδα των νεοπροσφύγων Ποντίων μαθητών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης* Αθήνα, Πορίσματα, σ. 206.

⁸⁹ Παυλίδης, Α., ό.π., σ. 206.

τους στον Πόντο, αλλά και σε άλλες χώρες όπου εξαναγκάστηκαν να μετοικήσουν με μέσο τη γλώσσα, τη θρησκεία και τις παραδόσεις τους.

Στις μέρες μας, που η παλιννόστηση Ελλήνων ποντιακής καταγωγής είναι μεγάλη, στις σχολικές αίθουσες υπάρχει ένας ικανός αριθμός μαθητών από τη γενιά αυτών των μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Αν λάβουμε υπόψη ότι υπάρχουν μαθητές δεύτερης και τρίτης γενιάς παλιννοστούτων Ελλήνων ποντιακής καταγωγής, ο συνολικός αριθμός των μαθητών είναι πολύ μεγαλύτερος. Θα έπρεπε στα βιβλία της ιστορίας να υπάρχουν έστω και λίγες σελίδες αφιερωμένες στον ελληνισμό της πρώην Σοβιετικής Ένωσης για να καλυφθεί το κενό που υπάρχει στη διερεύνηση βασικών ζητημάτων της νεοελληνικής ιστορίας.

Τα Βιβλία Ιστορίας του Δημοτικού

Από την ανασκόπηση των εγχειριδίων της ιστορίας του Δημοτικού, παρόλο που είναι σχετικά καινούρια, με εξαίρεση το βιβλίο της ιστορίας της ΣΤ΄ τάξης, παρατηρούμε ότι δεν γίνεται καμία αναφορά στον ποντιακό ελληνισμό της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Στο εγχειρίδιο της Δ΄ τάξης⁹⁰, στο 2^ο κεφάλαιο με τον τίτλο «Οι Έλληνες δημιουργούν αποικίες», σελ. 9-10, γίνεται αναφορά στις αποικίες που ίδρυσαν οι Ίωνες, οι Αιολείς και οι Δωριείς στα παράλια της Μικράς Ασίας. Δε γίνεται, όμως, λόγος για τις αποικίες που ίδρυσαν οι Έλληνες στη νότια Ρωσία και σε όλα τα παράλια του Εύξεινου Πόντου (Οδυσσός, Κωνσταντζα κτλ.) και οι οποίες αποτελούσαν μεγάλα εμπορικά κέντρα της εποχής.

Στο βιβλίο της Ε΄⁹¹ τάξης που αναφέρεται στα Βυζαντινά χρόνια, δεν γίνεται καμία αναφορά στους Έλληνες, οι οποίοι μετά την Άλωση της Πόλης το 1453 από τους Τούρκους, κατέφυγαν στη Ρωσία. Επίσης, στη σελ. 93 στο κεφάλαιο 30β, ενώ γίνεται αναφορά στην Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας και τα 257 έτη ύπαρξής της, δε γίνεται η παραμικρή νύξη στην τύχη και στον προορισμό των ανθρώπων της αυτοκρατορίας μετά την άλωση του 1461.

Στο βιβλίο της ΣΤ΄⁹² τάξης «στα νεότερα χρόνια», στο κεφάλαιο 17 και τη σελ.87 γίνεται λόγος για τη Φιλική Εταιρεία: «*Το 1814 συναντήθηκαν στην Οδησό της Ρωσίας...οι οποίοι έμελε να γίνουν πρωτεργάτες της προετοιμασίας του αγώνα*». Δε γίνεται, όμως, καμία μνεία στο ρόλο και στη συμβολή των Ελλήνων της Ρωσίας στον αγώνα του 1821.

Δε βλέπουμε, επιπρόσθετα, καμία αναφορά στους Έλληνες που αναγκάστηκαν να μετοικήσουν και πάλι από τη Μ. Ασία προς τη Ρωσία, αλλά και στο κύμα Ελλήνων από την Ελλάδα προς τη Ρωσία κατά την επανάσταση του 1821 και αργότερα. Θέμα των παρακάτω σελίδων αποτελεί η Μικρασιατική καταστροφή και ο επαναπατρισμός χιλιάδων Ελλήνων από τη Μικρά Ασία στην Ελλάδα. Απουσιάζει, όμως, κάθε στοιχείο σχετικό με τους Έλληνες που μετά τη συνθήκη της Λοζάνης (1923) μεταναστεύουν στη Ρωσία.

Κάνοντας ένα σύντομο απολογισμό, αυτό που διαπιστώνουμε είναι ότι ο μαθητής της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης μελετώντας την ιστορία από τα εγχειρίδια του δημοτικού δε γνωρίζει σχεδόν τίποτα για τον Ελληνισμό των Παρευξείνιων χωρών.

⁹⁰ ΥΠΕΠΘ-ΠΙ. (2007), Ιστορία Δ΄ Δημοτικού, Στα αρχαία χρόνια, Αθήνα: ΟΕΔΒ.

⁹¹ ΥΠΕΠΘ-ΠΙ. (2006), Ιστορία της Ε΄ Δημοτικού, Στα βυζαντινά χρόνια, Αθήνα: ΟΕΔΒ

⁹² ΥΠΕΠΘ-ΠΙ. (2002), Ιστορία ΣΤ΄ Δημοτικού, Στα νεότερα χρόνια, Αθήνα: ΟΕΔΒ

Τα βιβλία Ιστορίας του Γυμνασίου

Στο βιβλίο της ιστορίας της Α΄ Γυμνασίου⁹³ κεφάλαιο 4 «Αποικιακή εξάπλωση», γίνονται οι παρακάτω αναφορές «Ο 8^{ος} αιώνας π.Χ. υπήρξε αφητηρία μιας πρωτοφανούς εξόδου των Ελλήνων προς τις ακτές της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου» σελ. 43.

Το εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης⁹⁴ στην Ενότητα 7 αναφέρεται στη Φιλική Εταιρεία και στην κήρυξη της ελληνικής επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Γίνεται λόγος για τη δημιουργία της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησσό της Ρωσίας και για το ότι ο Αλέξανδρος Υψηλάντης ξεκίνησε από ρωσικό έδαφος για να περάσει στις παραδουνάβιες ηγεμονίες (Μολδοβλαχία). Στην ενότητα 36 «Ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου», όλες οι αναφορές εστιάζονται στους Πόντιους μόνο της εν λόγω περιοχής (ελληνορθόδοξες κοινότητες, πολιτισμός, εμπόριο κτλ.). Γίνεται αναφορά, στο ίδιο κεφάλαιο, στον εκτοπισμό των Ελλήνων, μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων το 1908 στην ενδοχώρα και στα τάγματα εργασίας, στα οποία κατατάσσονταν οι Έλληνες. «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο» σελ.121, είναι ένα κεφάλαιο του εγχειριδίου που αναφέρεται στην αποκατάσταση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία προς την Ελλάδα. Περιγράφονται οι δυσκολίες και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες (φτώχεια, η αρνητική στάση των γηγενών Ελλήνων απέναντι τους). Μέσα από τις σελίδες του βιβλίου αναγνωρίζεται η θετική προσφορά των προσφύγων σε όλα τα επίπεδα, εθνικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό. Στην ενότητα 58, σελ. 163 «η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών και παλιννοστούτων», δεν αναφέρεται από ποιες χώρες ήρθαν οι παλιννοστούντες.

Συμπεράσματα

Από την επισκόπηση των εγχειριδίων της Ιστορίας του Δημοτικού και του Γυμνασίου, πιστεύουμε ότι οι αναφορές στον Ελληνισμό των Παρευξείνιων χωρών είναι ελάχιστες. Γίνεται λόγος μόνο για τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας και αυτός είναι αποσπασματικός και δεν έχει την έκταση που θα έπρεπε, για να φωτίζει περισσότερο περιόδους της ιστορίας που για πολλούς από τους νεότερους ανθρώπους είναι σκοτεινές και άγνωστες.

Δεν υπάρχει ούτε μία σελίδα για τους Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, μολονότι ένα τμήμα του ελληνικού πληθυσμού της χώρας αυτής έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες και άλλοι εξακολουθούν να ζουν εκεί. Αγνοούμε οι περισσότεροι πώς, πότε, από πού και γιατί ο ελληνισμός αυτός βρέθηκε στην εν λόγω χώρα.

Προτάσεις

Σύμφωνα με το ΔΕΠΠΣ, Φ.Ε.Κ. τ. Β΄ 303/13-03-03, σκοπός της διδασκαλίας της Ιστορίας είναι « η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης. ...ενώ η καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης αφορά την κατανόηση της συμπεριφο-

⁹³ ΥΠΕΠΘ-ΠΙ. (20070), Ιστορία Α΄ Γυμνασίου, *Αρχαία Ιστορία*, Αθήνα: ΟΕΔΒ

⁹⁴ ΥΠΕΠΘ-ΠΙ.(2010), Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Αθήνα: ΟΕΔΒ

ράς των ανθρώπων σε συγκεκριμένες καταστάσεις και την διαμόρφωση αξιών και στάσεων που οδηγούν στην εκδήλωση υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και στο μέλλον».

Είναι, πιστεύουμε, αναγκαίο να γνωρίζουμε την ιστορία αυτού του τμήματος του ελληνισμού. Και αν για τους μεγαλύτερους είναι εύκολο, δεν είναι το ίδιο εύκολο για τους μαθητές της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Οι συγγραφείς των βιβλίων της ιστορίας μπορούν και πρέπει να προσθέσουν κάποιες σελίδες γι' αυτό το κομμάτι του ελληνισμού, έστω και ως παράρτημα.

Οι εκπαιδευτικοί, προτείνεται, στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας να κάνουν κάποιο σχέδιο εργασίας που θα αναφέρεται στον ελληνισμό της Ρωσίας. Τα οφέλη, πιστεύουμε ότι θα είναι πολλαπλά για όλους τους μαθητές. Πέρα από τις γνώσεις που θα αποκομίσουν όλοι οι μαθητές (γηγενείς και παλιννοστούντες), πολύ σημαντική θα είναι η προσφορά στην ψυχολογική και στη συναισθηματική ισορροπία και στήριξη των παλιννοστούντων μαθητών, οι οποίοι πολλές φορές δικαιολογημένα ή αδικαιολόγητα αισθάνονται παραγκωνισμένοι ή και υποδεέστεροι μέσα στην τάξη. Αλλά και οι υπόλοιποι μαθητές (γηγενείς), αφού γνωρίσουν την ιστορία των συμμαθητών τους, τον πολιτισμό τους, θα αξιολογήσουν και θα εκτιμήσουν την πολιτισμική προσφορά αυτών των Ελλήνων, που για αιώνες έζησαν και μεγάλωσαν κάτω από αντίξοες συνθήκες, με πολλά προβλήματα, σε ένα ανομοιογενές περιβάλλον. Έτσι, η σύσφιγξη στις σχέσεις μεταξύ των μαθητών θα επέλθει αυτόματα και το χάσμα θα γεφυρωθεί.

Μία άλλη πρόταση που μπορεί να γίνει για τη διδαχή της ιστορίας των Ελλήνων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης είναι μέσα από διαθεματικά σχέδια εργασίας και με αφετηρία κάποιο κείμενο από τη λογοτεχνία.

Επίσης, στο πλαίσιο των ωρών που προβλέπονται για την «τοπική ιστορία», μπορεί να γίνει αναφορά στην ιστορία του ποντιακού ελληνισμού και ειδικότερα στην ιστορία των Ελλήνων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Τέλος, κάποια σημεία της ιστορίας που δεν αναπτύσσονται επαρκώς μπορεί να εξηγηθούν, να τονιστούν και να φωτιστούν περισσότερο από τον διδάσκοντα π.χ. να εξηγηθούν περισσότερο οι λόγοι για τους οποίους ιδρύθηκε η Φιλική Εταιρεία στην Οδησό ή πώς βρέθηκε ο Καποδίστριας στην αυλή του τσάρου της Ρωσίας ως υπουργός εξωτερικών.